

УДК 343.28/.29.01(477)(02)
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2023.24>

С. С. Коломієць

orcid.org/0000-0001-9023-5310

аспірант відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою
Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ СПЕЦІАЛЬНИХ ПРАВИЛ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ

Загальні засади звільнення від покарання реалізуються через систему – цілісну та вичерпну сукупність встановлених законом і обов'язкових для суду взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою загальних, групових та спеціальних правил застосування щодо засудженої особи справедливого виду звільнення від покарання [1, с. 94].

Аналіз останніх досліджень та постановка завдання. Інститут звільнення від покарання досліджений у вітчизняній кримінально-правовій доктрині. Однак загальні засади звільнення від покарання почали досліджуватися українськими вченими лише нещодавно. Вперше ідея розробки загальних засад звільнення від покарання була висловлена у 2013 р. О. П. Горохом. У подальшому цю слушну ідею у 2014 р. підтримав й інший український вчений Є. О. Письменський. Водночас варто зазначити, що ані у вітчизняній, ані в зарубіжній кримінально-правовій доктрині спеціальні правила звільнення від покарання (як предмет самостійного дослідження) раніше не висвітлювалися і аналізуються нами вперше.

Отже, метою цієї наукової статті є формулювання концептуальної моделі спеціальних правил звільнення від покарання як складових системи загальних засад звільнення від покарання.

Виклад основного матеріалу. Спеціальні правила загальних засад звільнення від покарання спрямовані на врегулювання застосування специфічних правовідносин, зумовлених: порядком ухвалення судового рішення; множинністю кримінальних правопорушень; неповнолітнім віком засудженої особи [1, с. 94]. Видається, що аналіз спеціальних правил звільнення від покарання доцільно почати зі спеціальних правил звільнення від покарання на підставі угоди про примирення або визнання винуватості, оскільки ці питання вирішуються судом як щодо одиничних кримінальних правопорушень, такі у разі їх множинності, незалежно від віку засудженого.

Спеціальні правила звільнення від покарання на підставі угоди про примирення або визнання винуватості. Інститут угод (про примирення та про визнання винуватості) був вперше запроваджений у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК) в 2012 р. У 2014 р. Вищий спеціалізований суд

України з розгляду цивільних і кримінальних справ надіслав судам Лист від 22 січня 2014 р. про «Узагальнення судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод» [2]. А в 2015 р. Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ прийняв постанову «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» від 11 грудня 2015 р. № 13 [3]. В цих документах висвітлено шляхи вирішення низку правозастосовних проблем з зазначених питань.

За змістом статей 471 та 472 КПК угодою про примирення або про визнання винуватості може бути узгоджене застосування лише трьох різновидів звільнення від відбування покарання з випробуванням, передбачених Кримінальним кодексом України (далі – КК): 1) звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК), звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітнього (ст. 104 КК), звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітної жінки або жінки, яка має дитину в віком до семи років (ст. 79 КК).

За змістом п. 15 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ прийняв постанову «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» від 11 грудня 2015 р. № 1 сторони угоди (незалежно від її виду) зобов'язані, крім іншого, узгоджувати звільнення від відбування покарання з випробуванням (якщо домовленості щодо такого звільнення мали місце та сторони дійшли згоди). Якщо ж сторони узгодили покарання та досягли домовленості щодо звільнення підозрюваного/обвинуваченого від його відбування з випробуванням, відповідно суд зобов'язаний прийняти рішення про таке звільнення у випадку затвердження угоди про примирення або визнання винуватості за наявності сукупності таких умов: 1) сторонами угоди узгоджено покарання, передбачене у статтях 75, 79, 104 КК; 2) узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням; 3) угода відповідає чинному законодавству та підстави для відмови в її затвердженні визначені КПК (ст. 474 КПК) відсутні. У випадку вчинення особою декількох кримінальних пра-

вопорушень сторони угоди попередньо мають узгодити (визначити) міру покарання за кожне вчинене суспільно небезпечне діяння, остаточну (сукупну) міру покарання і лише після цього звільнення її від відбування покарання з випробуванням. Тривалість іспитового строку та обов'язки, які покладаються на особу, яку звільнено від відбування покарання з випробуванням визначаються виключно судом. У зв'язку з цим визначені сторонами угоди тривалість іспитового строку та обов'язки, що покладаються на особу, яка звільняється від відбування покарання з випробуванням, не враховуються судом, про що зазначається в мотивувальній частині судового рішення, та не є підставою для відмови у затвердженні угоди [3].

Не торкаючись багатьох важливих теоретичних та прикладних питань звільнення від відбування покарання з випробуванням на підставі угод про примирення або про визнання винуватості, вважаємо, доцільним висловити своє бачення можливості погодження сторонами цих угод звільнення від відбування покарання з випробуванням за корупційне кримінальне правопорушення, кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією (статті 75, 79, 104 КК) кримінальне правопорушення, передбачене статтями 403, 405, 407, 408, 429 цього Кодексу, вчинене в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, катування, передбачене частиною третьою статті 127 КК (ст. 75 КК).

На сьогоднішній день як серед вчених, так і серед суддів відсутнє одностайна думка щодо цього питання. Розглянемо це питання на прикладі корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією. Чимало вчених, зокрема, Д.Г. Михайленко [4], О. О. Житний та А.М. Клочко [5], Є.О. Письменський [6, с. 227], О.І. Цивінський, К.О. Кравчук, О.Ф. Пасєка [7, с. 231], вважають, що положення ч. 2 ст. 75 КК є автономними і окремими стосовно тих, що містить ч. 1 ст. 75 КК. У зв'язку з цим зазначені вчені переконані, що звільнення від відбування покарання з випробуванням за корупційні кримінальні правопорушення та кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, може бути застосоване на підставі угод. Слід зазначити, що таку позицію останнім часом розділяє і Вищий антикорупційний суд. Станом на 27 червня 2023 р. Вищий антикорупційний суд ухвалив понад сто вироків, третина з яких на підставі

угод, зокрема, і зі звільненням від відбування покарання з випробуванням [8].

Інша група юристів, зокрема, вчені В.М. Бурдін [9, с. 241], О.О. Книженко [10, с. 120], М. Подольак [11, с. 61], О.П. Горох [12, с. 65, 13, с. 189], Г.М. Зеленов та О.О. Кваша [14], І.В. Басиста [15, с. 4], С.О. Ковальчук [16, с. 164], судді Г.М. Анісімов та С.Б. Фомін [17], наводячи вагомі та слушні аргументи категорично заперечують можливість звільнення від відбування покарання з випробуванням за корупційні кримінальні правопорушення та кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, на підставі угод.

Доречно зазначити, що цю позицію поділяють і прокурори. Так, Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів розглядаючи питання про дисциплінарну відповідальність прокурора Сівак М.В., яка, на думку дисциплінарного органу, всупереч положенням закону уклала угоду про визнання винуватості із застосуванням ст. 75 КК з особою, яка вчинила корупційне кримінальне правопорушення, зазначила: «... Частина друга статті 75 КК України не є спеціальною нормою, а є похідною від частини першої статті 75 КК України. Тому вона не може бути застосована судом окремо від норми частини першої статті 75 КК України. Суд може прийняти рішення про звільнення особи від відбування покарання з випробуванням виключно за умови, якщо він дійде висновку про можливість її виправлення без відбування покарання. Ця умова міститься саме у частині першій статті 75 КК України та відсутня у частині другій статті 75 КК України, у зв'язку з чим остання окремо застосована бути не може. Оскільки частина перша статті 75 КК України забороняє звільнення особи від відбування покарання за корупційне кримінальне правопорушення, то ця заборона поширюється також і на передбачені частиною другою цієї статті випадки звільнення від відбування покарання у зв'язку із затвердженням угод....». Дисциплінарний орган зазначив, що аналогічну позицію викладено у численних листах Офісу Генерального прокурора та Генеральної прокуратури України, направлених у піднаглядні прокуратури у період з 2015 по 2021 роки, зокрема, від 02 липня 2021 року № 22/2-186 вих-21 [18]. Варто зазначити, що аналізовану виключну правову проблему 29 березня 2023 р. мала вирішити Велика Палата Верховного Суду. Однак Доводиться констатувати, що Велика Палата Верховного Суду уникнула відповіді на основне, однак підтвердила, що перелік підстав для оскарження вироку суду першої інстанції, яким затверджена угода про визнання винуватості, є вичерпним [19].

Нам складно навести якісь нові аргументи на користь підтримуваної нами позиції про те,

що ухвалення судом вироку на підставі угоди про визнання винуватості або про примирення у корупційних кримінальних правопорушеннях, однією з умов якої є застосування до засудженого ст. 75 КК, є неправильним застосуванням закону про кримінальну відповідальність. Без сумніву, беручи до увагу неоднозначне вирішення аналізованого питання в теорії та практиці, ця проблема мала б отримати нарешті свого ясного, недвозначного законодавчого вирішення. Водночас наразі нами нижче пропонується своє бачення вирішення цього питання у вигляді відповідного групового правила, спрямованого на однакове застосування закону судами.

Спеціальні правила звільнення від покарання при сукупності кримінальних правопорушень або вироків. Правила призначення покарання за сукупністю правопорушень або вироків визначені у кримінальному законодавстві (статті 70, 71 КК). Однак подібних правил для звільнення від покарання законодавство не передбачає. Вивчення судової практики засвідчує, що такий законодавчий підхід не сприяє правильному правозастосуванню і призводить до чисельних суддівських помилок. З метою правильного застосування закону певні роз'яснення в аналізованому аспекті сформульовані Пленумом Верховного Суду. Проте, вважаємо, це не вирішує проблему, оскільки ці роз'яснення мають рекомендаційний характер і не формалізовані у вигляді певних правил правозастосування.

Групові правила звільнення від покарання поширюються на об'єднані в групи (на підставі юридичного факту, що породжує кримінально-правові відносини) різновиди звільнення від покарання: 1) звільнення від покарання у зв'язку з давністю (ч. 5 ст. 74, ст. 80 КК); 2) звільнення від покарання у зв'язку із недоцільністю застосування щодо засудженої особи покарання (ч. 4 ст. 74, ст. 75 КК); 3) звільнення від покарання у зв'язку з виправленням засудженої особи, яка відбуває покарання (статті 81, 82 КК); 4) звільнення від покарання у зв'язку зі станом здоров'я засудженої особи (стаття 84 КК); 5) звільнення від покарання у зв'язку з вагітністю засудженої або наявністю у неї дитини (статті 79, 83 КК). Ці окремі групові правила висвітлені нами в інших публікаціях. Спробуємо тепер сформулювати ці положення у вигляді формалізованих спеціальних правил звільнення від покарання при сукупності кримінальних правопорушень або вироків.

У разі закінчення строку давності вчиненого кримінального правопорушення, суд звільняє особу від призначення покарання (ч. 5 ст. 74 КК), а у разі збігу строку давності виконання обвинувального вироку – від відбування призначеного покарання (стаття 80 КК). Водночас постає питання про те, як бути суду при застосуванні

закону в зазначених ситуаціях у разі сукупності кримінальних правопорушень або вироків. В юридичній літературі це питання висвітлено не достатньо. Однак це питання вирішено в судовій практиці Верховним Судом. Зокрема, Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду у своїй постанові від 05 лютого 2019 р. при оцінці правильності застосування апеляційним судом закону в аналізованому аспекті вказав: «...за змістом ч. 5 ст. 74, ст. 49 КК звільнення від покарання у зв'язку з закінченням строків давності здійснюється судом за кожен злочин окремо, проте апеляційний суд на підставі клопотання сторони захисту звільнив ОСОБА_2 від покарання, призначеного засудженому за сукупністю злочинів, чим неправильно застосував закон України про кримінальну відповідальність» [20]. З урахуванням наведеного, видається обґрунтованою наукова позиція О. П. Гороха про те, що якщо особа вчинила декілька злочинів, строк притягнення до відповідальності за кожен з яких уже закінчився, питання про призначення покарання за сукупністю злочинів чи вироків судом не має вирішуватися взагалі. Це зумовлено тим, що особа має бути звільнена від призначення покарання за кожен зі злочинів, що утворюють множинність. Водночас, коли за множинності злочинів за один зі злочинів, що утворюють сукупність, закінчилися строки давності притягнення до кримінальної відповідальності, а за інші ще тривають, суд має вирішити питання про застосування ч. 5 ст. 74 КК лише стосовно того зі злочинів, за який закінчилися строки давності притягнення до кримінальної відповідальності [21, с. 267].

Стосовно ж звільнення від відбування покарання у разі збігу строку давності виконання обвинувального вироку при сукупності кримінальних правопорушень або вироків, то це питання не становить загалом проблеми і не потребує врегулювання. Адже на момент вирішення судом аналізованого питання покарання особі вже призначене, зокрема, і за сукупністю кримінальних правопорушень та вироків (статті 70, 71 КК). Тому, якщо на момент розгляду судом питання про застосування ст. 80 КК строки давності обвинувального вироку не зупинялися і не переривалися, то суд звільняє засудженого від відбування призначеного обвинувальним вироком суду покарання. Наведене дає підстави сформулювати нижче спеціальні правила звільнення від призначення покарання у зв'язку з давністю при сукупності кримінальних правопорушень або вироків.

У разі встановлення недоцільності застосування щодо засудженої особи покарання у зв'язку із втратою нею суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК), суд звільняє особу від призначення

покарання. Своєю чергою у разі встановлення недоцільності застосування щодо засудженої особи реального покарання у зв'язку з нестаточною втратою особою суспільної небезпечності (ч. 1 ст. 75 КК), суд звільняє таку особу від відбування призначеного покарання під умовою.

Кримінальний кодекс України наразі не встановлює заборон на застосування ч. 4 ст. 74 КК або ч. 1 ст. 75 КК при сукупності кримінальних правопорушень. Вчинення особою кримінального правопорушення вперше є передумовою для застосування різновидів іншого кримінально-правового інституту – звільнення від кримінальної відповідальності (статті 45-48 КК).

Вивчення судової практики доводить, що випадки звільнення особи від призначення покарання на підставі ч. 4 ст. 74 КК при сукупності кримінальних правопорушень, трапляються лише поодинокі [22, 23]. Застосування ч. 4 ст. 74 КК при сукупності правопорушень не заперечується і вченими, однак лише у разі ідеальної сукупності правопорушень [21, с. 140–141]. Ми повністю підтримуємо таку позицію. Водночас, вважаємо, що суд також має врахувати і певні обмеження встановлені в ч. 4 ст. 74 КК.

Випадків звільнення особи від відбування покарання з випробуванням на підставі ч. 1 ст. 75 КК при сукупності кримінальних правопорушень набагато більше. Така практика загалом не викликає особливих заперечень, оскільки цей вид звільнення є нестаточним і засуджений має ще довести своє виправлення протягом іспитового строку. Пленумом Верховного Суду України роз'яснено: якщо суд ухвалить рішення про можливість звільнення від відбування покарання з випробуванням за вчинення двох або більше злочинів, за умови призначення або узгодження сторонами видів основних покарань, зазначених у ч. 1 ст. 75 КК, то рішення про застосування такого звільнення суд ухвалює не стосовно кожного злочину, а лише після призначення або узгодження сторонами покарання за сукупністю злочинів (ст. 70 КК) чи сукупністю вироків (ст. 71 КК) (абз. 1 п. 23 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р. № 7) [24]. При цьому судам слід враховувати позицію Верховного Суду щодо неможливості застосування ч. 1 ст. 75 КК у разі призначення остаточного покарання за сукупністю кримінальних правопорушень, одне з яких має обмеження на застосування, зокрема, якщо одне з правопорушень є корупційним [25]. Водночас практику звільнення засудженого від відбування покарання з випробуванням на підставі ч. 1 ст. 75 КК при сукупності вироків навряд можна визнати виправданою. (абз. 4 п. 10 постанови «Про практику призначення судами кримі-

нального покарання» від 24 жовтня 2003 р. № 7) [24]. Підтримує такий підхід і Касаційний кримінальний суд Верховного Суду [26]. З урахуванням наведеного, можна сформулювати і певні спеціальні правила звільнення покарання у зв'язку з недоцільністю його застосування щодо засудженої особи.

Заміна покарання або його невідбутої частини більш м'яким (ст. 82 КК) або умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК) застосовуються під час виконання вироку. А отже сукупність кримінальних правопорушень або вироків вже врахована судами при призначенні реального покарання. Водночас на певні особливості обчислення фактично відбутої частини покарання при застосуванні аналізованих різновидів звільнення від покарання щодо засудженого, якщо покарання було йому визначено за сукупністю злочинів або вироків, свого часу звертав увагу Пленум Верховного Суду України. Зокрема, у п. 12 своєї постанови від 26 квітня 2002 р. № 2 «Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким» Пленум зазначив: якщо покарання визначено за сукупністю злочинів або вироків, суд, застосовуючи заміну невідбутої частини покарання більш м'яким або умовно-дострокове звільнення від його відбування, повинен виходити із загального строку покарання, призначеного за сукупністю [27]. Варто погодитися, що в такому випадку суд має виходити зі строку покарання, визначеного законом для більш тяжкого злочину, а за рівного ступеня тяжкості – зі строку, встановленого для умисного злочину [28, с. 319], індивідуального ступеня тяжкості злочинів, що входять у сукупність [21, с. 298, 341]. Безумовно суди мають враховувати і ту обставину, що для певних кримінальних правопорушень законодавцем встановлені збільшені строки фактичного відбуття покарання. Наведене також дозволяє нам сформулювати спеціальне правило звільнення покарання у зв'язку з виправленням засудженої особи, яка відбуває покарання.

Спеціальні правила звільнення від покарання при сукупності кримінальних правопорушень або вироків у зв'язку зі станом здоров'я засудженої особи (ст. 84 КК) визначаються підставою їх застосування. На нашу думку, будь-яких складнощів із звільненням від покарання при сукупності кримінальних правопорушень або вироків у зв'язку з хворобою, що зумовлює непридатність військовослужбовця до військової служби (ч. 3 ст. 84 КК) в аналізованому аспекті на практиці не виникає. Оскільки звільнення від покарання цієї категорії засуджених зумовлено неможливістю виконання щодо них призначених спеціальних покарань. Водночас щодо осіб, які

страждають на психічні або тяжку (не психічну) хворобу, у нас є певні застереження.

При призначенні покарання за сукупністю кримінальних правопорушень (ст. 70 КК) та за сукупністю вироків (ст. 71 КК) особі може бути призначене лише одне основне покарання (ст. 72 КК). І саме щодо призначеного основного покарання суд вирішує питання про можливість звільнення від нього у зв'язку зі станом здоров'я (ст. 84 КК). Водночас кримінальний закон встановлює, що до основного покарання може бути приєднане одне чи декілька додаткових покарань (ч. 4 ст. 52, ч. 3 ст. 70, ч. 3 ст. 71 КК). При цьому ми переконані, що стосовно особи, яка страждає на психічну хворобу (ч. 1 ст. 84 КК) та яка страждає на тяжку (не психічну) хворобу (ч. 2 ст. 84 КК) держава може продовжувати виконувати додаткові покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; конфіскації майна, оскільки вони не вимагають активного залучення засудженої особи до їх виконання. З урахуванням наведеного, можна сформулювати і спеціальне правило звільнення покарання у зв'язку з психічною хворобою (ч. 1 ст. 84 КК) та тяжкою (не психічною) хворобою (ч. 2 ст. 84 КК) засудженого.

Спеціальні правила звільнення від покарання при сукупності кримінальних правопорушень або вироків у зв'язку з вагітністю засудженої або наявністю у неї дитини (ч. 1 ст. 79, ч. 1 ст. 83 КК), на нашу думку, не вирізняються оригінальністю порівняно з тими, що висвітлювалися нами вище. Отже, спеціальне правило звільнення покарання у зв'язку з вагітністю засудженої або наявністю у неї дитини буде нами сформульовано з урахуванням зазначеного.

Спеціальні правила звільнення від покарання щодо неповнолітніх. У Кримінальному кодексі України визначено окремий розділ, що визначає особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх (розділ XV Загальної частини КК). Очевидно саме тому більшість українських юристів присвячують свою увагу дослідженню лише тих видів звільнення від покарання неповнолітніх, які передбачені саме в статтях 104–107 КК [29]. Водночас видається слушною думка О.П. Гороха про те, що у кримінальному законодавстві України містяться як загальні, так і спеціальні види звільнення від покарання для неповнолітніх, що формують підсистему видів звільнення від покарання неповнолітніх засуджених. До загальних видів звільнення від покарання неповнолітніх вчений відносить види звільнення від покарання, передбачені ч. 5 ст. 72, частинами 2–5 ст. 74, частинами 1–2 ст. 84, статтями 85–87 КК, а до спеці-

альних видів – види звільнення від покарання, передбачені ч. 3 ст. 99, статтями 104–107 КК [21, с. 79, 557]. Без сумніву, що під час застосування суд не може обмежуватися застосуванням до неповнолітніх лише спеціальних видів звільнення від покарання, передбачених розділом XV Загальної частини КК, які містять визначені законом особливості застосування статей 104, 106, 107 КК, а має використовувати всю систему видів звільнення від покарання. Водночас суд має враховувати оригінальність та специфічність положень визначених ст. 105 КК. З урахуванням наведених положень видається доцільним сформулювати і перше спеціальне правило звільнення від покарання для цієї категорії осіб.

Аналіз положень ч. 2 ст. 106 та ч. 3 ст. 106 КК дозволяє зробити висновок про те, що звільнення неповнолітнього від призначення покарання (ч. 5 ст. 74, ст. 49 КК) або від відбування покарання (ст. 80 КК) у зв'язку з давністю мають свої особливості лише щодо скорочених строків давності. На цьому наголошує, до речі, і М.М. Головчак [30, с. 24]. Вивчення положень ст. 104 КК дозволяє зробити висновок про те, що звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх, на відміну від звільнення від відбування покарання повнолітніх засуджених на підставі ст. 75 КК, застосовується лише при засудженні неповнолітнього до арешту та позбавлення волі, а також передбачає встановлення скороченого іспитового строку від одного до двох років, з можливістю встановлення додаткового обов'язку для окремої особи. Варто погодитися з А.О. Клевцовим в тому, що цілі покарання щодо неповнолітніх мають певні особливості механізму своєї реалізації, які зумовлюються специфікою особистості неповнолітніх [31, с. 10]. Видається, що особливості у реалізації цілей покарання неповнолітніх зумовлюють і виявлені особливості звільнення від відбування покарання з випробуванням цієї категорії осіб. Особливості умовно-дострокового звільнення неповнолітніх від відбування покарання також є вивченими у кримінально-правовій доктрині. Так, О.В. Дащенко, порівнюючи статі 81 та 107 КК дійшла висновку про те, що у випадках відбування особою покарання за злочин, вчинений у неповнолітньому віці, зміст цієї передумови законодавцем суттєво звужено: у загальній нормі (ст. 81 КК) до неї входить п'ять основних покарань, а в спеціальній (ст. 107 КК) – лише одне, яким є позбавлення волі. Критеріями виправлення неповнолітнього кандидата на умовно-дострокове звільнення є його сумлінна поведінка та сумлінне ставлення до праці або до навчання [32, с. 9–10]. При цьому державою, на жаль, не розроблено мето-

дики визначення ступеня виправлення неповнолітнього засудженого і суди послуговуються при правозастосуванні лише характеристиками, що надаються адміністраціями виховних колоній [33, 34]. На відміну від положень ст. 81 КК, положення стаття 107 КК передбачають також скорочені строки фактичного відбуття неповнолітнім засудженим покарання у виді позбавлення волі. Отже, встановлені нами особливості застосування положень статей 104, 106, 107 КК надають можливість сформулювати і спеціальне правило для застосування аналізованих різновидів звільнення від покарання для цієї категорії осіб.

Висновки

1. Інститут звільнення від покарання є достатньо дослідженим у юридичній літературі. Водночас спроби визначити загальні, групові та спеціальні правила загальних засад звільнення від покарання в кримінально-правовій доктрині є поодинокими.

2. З урахуванням загальних та групових правил звільнення від покарання суди мають також застосовувати спеціальні правила звільнення від покарання: на підставі угоди про примирення або визнання винуватості; при сукупності кримінальних правопорушень або вироків; щодо неповнолітніх.

3. При звільненні від відбування покарання з випробуванням (статті 75, 79, 104 цього кодексу) на підставі угоди про примирення або визнання винуватості суд має пересвідчитися в дотриманні сторонами угоди певних умов, зокрема, те що підстави для відмови в затвердженні угоди, передбачені частинами 1 статті 75 та статті 79 КК, відсутні.

4. Правил звільнення від покарання за сукупністю кримінальних правопорушень або вироків законодавство не передбачає, що не сприяє правильному правозастосуванню і призводить до чисельних суддівських помилок. Такі правила мають бути розроблені для звільнення від покарання у зв'язку з: давністю; недоцільністю застосування щодо засудженої особи покарання; виправленням засудженої особи, яка відбуває покарання; станом здоров'я засудженої особи; вагітністю засудженої або наявністю у неї дитини.

5. Стаття 105 КК є оригінальною та специфічною нормою, яка може застосовуватися лише до неповнолітніх. Водночас статті 104, 106 та 107 КК передбачають особливості застосування до неповнолітніх загальних норм (статей 75, ч. 5 ст. 74, 80, 81 КК), встановлених для загальних суб'єктів. Наведені положення мають бути враховані при конструюванні спеціальних правил звільнення від покарання цієї категорії осіб.

6. З урахуванням проведеного дослідження пропонуємо таку концептуальну модель спеціальних правил звільнення від покарання:

«Стаття...Загальні засади звільнення від покарання

...

6. З урахуванням загальних та групових правил звільнення від покарання суд застосовує спеціальні правила звільнення від покарання при ухваленні вироку на підставі угоди про примирення або визнання винуватості.

При звільненні від відбування покарання з випробуванням (статті 75, 79, 104 цього Кодексу) на підставі угоди про примирення або визнання винуватості суд має пересвідчитися в дотриманні сторонами угоди таких умов:

1) сторонами угоди узгоджено покарання, передбачені у статтях 75, 79, 104 цього Кодексу, з урахуванням положень статей 70, 71 цього Кодексу;

2) сторонами угоди узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням на підставі статей 75, 79, 104 цього Кодексу;

3) сторонами угода дотримано положення цього Кодексу та Кримінального процесуального кодексу;

4) підстави для відмови в затвердженні угоди, передбачені частинами 1 статті 75 та статті 79 цього Кодексу, а також статтею 474 Кримінального процесуального кодексу, відсутні.

7. З урахуванням загальних та групових правил звільнення від покарання суд застосовує спеціальні правила звільнення від покарання при сукупності кримінальних правопорушень:

1) при сукупності кримінальних правопорушень, строк притягнення до відповідальності за кожне з яких відповідно до положень статті 49 цього Кодексу закінчився, суд вирішує питання про звільнення особи від призначення покарання на підставі частини 5 статті 74 цього Кодексу за кожне з кримінальних правопорушень, що утворюють сукупність;

2) при сукупності кримінальних правопорушень, строк притягнення до відповідальності за одне з яких, відповідно до положень статті 49 цього Кодексу закінчився, а щодо іншого триває, суд вирішує питання про звільнення особи від призначення покарання на підставі частини 5 статті 74 цього Кодексу лише стосовно того з кримінальних правопорушень, строки давності притягнення до кримінальної відповідальності за яке закінчилися;

3) при сукупності кримінальних правопорушень суд вирішує питання про звільнення особи від призначення покарання на підставі частини 4 статті 74 цього Кодексу за кожне з кримінальних правопорушень, що утворюють сукупність. Звільнення особи від призначення покарання на

підставі частини 4 статті 74 цього Кодексу при сукупності вироків є недопустимим;

4) при сукупності кримінальних правопорушень суд вирішує питання про звільнення особи від відбування покарання на підставі частини 1 статті 75 цього Кодексу після призначення такій особі покарання за сукупністю кримінальних правопорушень. Звільнення особи від відбування остаточного покарання, визначеного за сукупністю кримінальних правопорушень, до якої входить одне з кримінальних правопорушень щодо якого частиною 1 цієї статті встановлено виняток, є недопустимим. Звільнення особи від відбування покарання з випробуванням на підставі частини 1 статті 75 цього Кодексу при сукупності вироків є недопустимим;

5) у разі звільнення від покарання у зв'язку з виправленням засудженої особи, яка відбуває покарання (частина 1 статті 82, частина 1 статті 81 цього Кодексу), якщо покарання визначено за сукупністю кримінальних правопорушень або вироків, суд, застосовуючи заміну невідбутої частини покарання більш м'яким або умовно-дострокове звільнення від його відбування, повинен виходити із загального строку покарання, призначеного за сукупністю для більш тяжкого кримінального правопорушення.

Якщо кримінальні правопорушення, за які призначене покарання за сукупністю, є:

а) однаковими за ступенем тяжкості, то суд повинен виходити зі строку, встановленого для умисного кримінального правопорушення;

б) однаковими за формою вини, то суд повинен виходити з індивідуального ступеня тяжкості кримінальних правопорушень, що входять у сукупність;

в) корупційним кримінальним правопорушенням або кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, то суд повинен виходити зі строку, встановленого для таких правопорушень;

6) у разі звільнення у зв'язку зі станом здоров'я особи (частини 1 та 2 статті 84 цього Кодексу) від основного покарання, призначеного за сукупністю кримінальних правопорушень або вироків, суд має вирішити питання про можливість виконання щодо такого засудженого додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; конфіскації майна;

7) при сукупності кримінальних правопорушень суд вирішує питання про звільнення вагітної жінки або жінки, яка має дитину віком до семи років від відбування покарання на підставі частини 1 статті 79 цього Кодексу після призначення такій жінці покарання за сукупністю кримінальних правопорушень. Звільнення вагітної жінки або жінки, яка має дитину віком до семи років від відбування остаточного покарання, визначеного за сукупністю кримінальних правопорушень, до якої входить одне з кримінальних правопорушень щодо якого частиною 1 статті 79 цього Кодексу встановлено виняток, є недопустимим.

Звільнення вагітної жінки або жінки, яка має дитину віком до семи років від відбування покарання з випробуванням на підставі частини 1 статті 79 цього Кодексу при сукупності вироків є недопустимим».

8) у разі звільнення вагітної жінки або жінки, яка має дитину віком до трьох років (частина 1 статті 83 цього Кодексу) від основного покарання, призначеного за сукупністю злочинів або вироків, суд вирішує питання про продовження виконання щодо такої жінки додаткового покарання у виді штрафу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; конфіскації майна.

8. З урахуванням загальних та групових правил звільнення від покарання суд застосовує спеціальні правила звільнення від покарання щодо неповнолітніх:

1) у разі звільнення неповнолітнього від покарання у зв'язку з давністю (ч. 2 ст. 74–1, ст. 80 цього Кодексу) суд має врахувати скорочені строки давності, що встановлені у частинах 2 або 3 статті 106 цього Кодексу, які минули після вчинення кримінального правопорушення або з дня набрання чинності обвинувальним вироком суду;

2) у разі звільнення неповнолітнього від покарання у зв'язку з недоцільністю його застосування (ч. 1 ст. 75 цього Кодексу) суд має врахувати:

а) призначений засудженому вид покарання;

б) скорочений іспитовий строк, що встановлений в частині 2 ст. 104 цього Кодексу;

в) можливість покладення на неповнолітнього окрім обов'язків, передбачених ст. 76 КК, також додаткового обов'язку для окремої особи щодо нагляду за засудженим та проведення з ним виховної роботи.

3) у разі звільнення неповнолітнього від покарання у зв'язку з його виправленням (ст. 81 цього Кодексу) суд має врахувати:

а) вид покарання, який відбуває засуджений;

б) скорочені строки, фактичного відбуття засудженим покарання у виді позбавлення волі, встановлені частиною 3 статті 107 цього Кодексу;

в) ступінь виправлення засудженого з урахуванням його поведінки та ставлення до праці та навчання».

Література

1. Горох О., Коломієць С. Про систему загальних засад звільнення від покарання. *Evropské politické a právní diskurz*. Volume 9, Issue 5, 2022. 81–96. DOI: 10.46340/epdp.2022.9.5.6
2. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Узагальнення судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод» від 22 січня 2014 р. URL: https://zib.com.ua/ua/print/92557-uzagalnennya_vssu_sudovoi_praktiki_zdiysnennya_kriminalnogo_html
3. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ прийняв постанову «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» від 11 грудня 2015 р. № 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15#Text>
4. Михайленко Д.Г. Звільнення від відбування покарання з випробуванням при засудженні за корупційний злочин у випадку затвердження угоди про визнання вини. *Вісник прокуратури*. 2016. № 1. С. 26–37.
5. Житний О.О., Ключко А.М. Деякі проблеми звільнення від відбування покарання з випробуванням особи, яка засуджується за корупційний злочин. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2017. Вип. 24. С. 111–114;
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., перероб. та допов. Київ: ВД Дакор, 2018. 1360 с.
7. Цивільський О.І., Кравчук К.О., Пасєка О.Ф. Кримінальне провадження на підставі угод у сфері протидії корупції: проблеми, виклики та перспективи розвитку інституту. *Право і суспільство*. 2021. № 2. С. 224–233.
8. Демчук П. Чи час домовлятися: тенденції ВАКС щодо укладення угод в корупційних справах. URL: <https://ti-ukraine.org/news/chy-chas-domovlyatysya-tendentsiyi-vaks-shhodo-ukladennya-ugod-v-koruptsiynih-spravah/>
9. Бурдін В.М. Звільнення від відбування покарання із випробуванням за корупційні злочини. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 233–244.
10. Книженко О. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням та укладання угод у кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. № 1. С. 115–121.
11. Подоляк М. Угоди про визнання винуватості у корупційних злочинах: проблеми та шляхи вирішення. *Вісник прокуратури*. 2018. № 8. С. 58–65.
12. Горох О. Чи є законним звільнення від відбування покарання з випробуванням при засудженні за корупційний злочин? *Судова апеляція*. 2018. № 2 (51). С. 55–66. С.65.
13. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с. С. 189.
14. Зеленов Г.М., Кваша О.О. Неодоліки судової практики в частині звільнення від відбування покарання з випробуванням за вчинення корупційних злочинів. *Судово-юридична газета*. 28 грудня 2020 р. URL: <http://bit.ly/3nZIR9r>
15. Науковий висновок члена НКР при Верховному Суді Ірини Басистої «Щодо звільнення від відбування покарання з випробуванням при вчиненні корупційного кримінального правопорушення, кримінального правопорушення, пов'язаного з корупцією» (на виконання звернення від судді Великої Палати Верховного Суду Галини Крет у справі № 947/10464/21). 14.08.2022. 12 с. С. 4.
16. Ковальчук С.О. Щодо укладення у кримінальному провадженні про корупційне правопорушення угоди про визнання винуватості, однією з умов якої є застосування ст. 75 КК. *Правовий часопис Донбасу / Law journal of donbass* № 4(81) vol. 2, 2022. DOI <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-81-4-2-161-166>. С. 161–166. С. 164
17. Анісімов Г.М., Фомін С.Б. Особливості укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні про корупційні правопорушення. *Українська кримінальна юстиція в умовах війни: матеріали VIII (XXI) Львівського форуму кримінальної юстиції* (м. Львів, 9–11 червня 2022 року) / упорядник І.Б. Газдайка-Василишин. Львів: ЛьвДУВС, 2022. С. 6–8.
18. Рішення кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів від 01.06.2022 р. № 67дп-22. URL: <https://kdkp.gov.ua/decision/2022/06/01/2249>
19. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29 березня 2023 р. у справі № 947/10464/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110428154>.
20. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного від 05 лютого 2019 р. у справі № 299/3778/16-к. URL: <https://lpd.court.gov.ua/adjudication/6066>.
21. Горох О.П. Звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України. Дис. д-ра юрид. наук, Ін-т Держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2019. 697 с.
22. Вирок Врадіївського районного суду Миколаївської області від 08 травня 2007 р. у справі № 1-61/2007. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/2381709>
23. Вирок Рогатинського районного суду Івано-Франківської області від 20 травня 2019 р. у справі № 349/678/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81826028>
24. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text>
25. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного суду від 27 вересня 2021 р. у справі № 234/1940/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99926673>
26. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 12 березня 2020 р. у справі № 752/2269/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88232424>
27. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким» від 26 квітня 2002 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-02#Text>

28. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1: Загальна частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків: Право, 2013. 376 с.

29. Назимко Є. С., Пономарьова Т. І. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному та кримінально-виконавчому праві України та Польщі : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2018. 332 с.

30. Головчак М. М. Давність у кримінальному праві України: Дис. канд. юрид. наук, Ін-т Держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2014. 284 с.

31. Клевцов А.О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх за кримінальним законодавством України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Дніпропетровськ, 2009. 20 с.

32. Дащенко О.В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Класичний приватний ун-т. Запоріжжя, 2009. 19 с.

33. Ухвала Автозаводського районного суду м. Кременчука від 29.12.2023 року у справі № 524/10377/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116033547>.

34. Ухвала Полтавського районного суду Полтавської області від 18.12.2023 р. у справі № 545/4640/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/11582270>.

Анотація

Коломієць С. С. Концептуальна модель спеціальних правил звільнення від покарання. – Стаття.

Правовий інститут звільнення від покарання є достатньо дослідженим у юридичній літературі. Водночас спроби визначити загальні, групові та спеціальні правила загальних засад звільнення від покарання в кримінально-правовій доктрині є поодинокими. Мета статті полягає у визначенні з використанням наукових методів концептуальної моделі спеціальних правил звільнення від покарання як складових системи загальних засад звільнення від покарання.

В статті досліджено спеціальні правила звільнення від покарання: на підставі угоди про примирення або визнання винуватості; при сукупності кримінальних правопорушень або вироків; щодо неповнолітніх.

Зроблено висновок про те, що при звільненні від відбування покарання з випробуванням (статті 75, 79, 104 КК України) на підставі угоди про примирення або визнання винуватості суд має пересвідчитися в дотриманні сторонами угоди, зокрема, підстав для відмови в затвердженні угоди, передбачених частинами 1 статті 75 та статті 79 КК України.

Розроблено правила звільнення від покарання за сукупністю правопорушень або вироків при застосуванні групових правил звільнення від покарання у зв'язку з: давністю; недоцільністю застосування щодо засудженої особи покарання; виправленням засудже-

ної особи, яка відбуває покарання; станом здоров'я засудженої особи; вагітністю засудженої або наявністю у неї дитини.

Сформульовано спеціальні правила звільнення від покарання неповнолітніх, що враховують особливості застосування до неповнолітніх загальних норм (ч. 5 ст. 74, статей 75, 80, 81 КК України).

Ключові слова: загальні засади звільнення від покарання; спеціальні правила звільнення від покарання; спеціальні правила звільнення від покарання на підставі угоди про примирення або визнання винуватості; спеціальні правила звільнення від покарання при сукупності кримінальних правопорушень або вироків; спеціальні правила звільнення від покарання щодо неповнолітніх.

Summary

Kolomiets S. S. Conceptual model of special rules of release from punishment. – Article.

The legal institution of release from punishment is sufficiently studied in the legal literature. At the same time, attempts to define general, group and special rules of the guidelines of release from punishment in the criminal law doctrine are isolated. The purpose of the article is to determine, using scientific methods, the conceptual model of special rules of release from punishment as components of the system of guidelines of release from punishment.

The article examines special rules of release from punishment: on the basis of an agreement on reconciliation or admission of guilt; with a combination of criminal offenses or sentences; regarding minors.

It was concluded that upon release from serving a sentence with probation (Articles 75, 79, 104 of the Criminal Code of Ukraine) on the basis of a reconciliation agreement or admission of guilt, the court must make sure that the parties have complied with the agreement, in particular, the grounds for refusing the approved agreement provided for in parts 1 of Article 75 and Article 79 of the Criminal Code of Ukraine.

Rules of release from punishment for a set of offenses or sentences have been developed when applying group rules of release from punishment due to: prescription; the impracticality of applying punishment to the convicted person; correction of a convicted person who is serving a sentence; the state of health of the convicted person; the convict's pregnancy or the presence of a child.

Special rules of release from punishment of minors have been formulated, which take into account the peculiarities of application to minors of the general norms (Part 5 of Article 74, Articles 75, 80, 81 of the Criminal Code of Ukraine).

Key words: guidelines of release from punishment; special rules of release from punishment; special rules of release from punishment on the basis of an agreement on reconciliation or admission of guilt; special rules of release from punishment for a combination of criminal offenses or sentences; special rules of release from punishment for minors.